

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS I.

STUDIA MORALIA

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS I.

SERIEM EDENDAM CURANT

LADISLAUS TAKÁCS ET URSULA TÓTH

Hoc volumen redigit
Ursula Tóth

Lectores
Stephanus Bitskey, Thomas Gesztelyi
Michael Imre, Emericus Tegye

Adiutrix redactoris
Beatrix Kálny

**HEREDITAS
GRAECO-LATINITATIS
I.**

STUDIA MORALIA

ACTA OFFICINAE PROGRAMMATE „OTKA” SVSTENTATAE
IN AEDIBVS UNIVERSITATIS SCIENTIARVM DEBRECENIENSIS
REDACTA

DEBRECINI

MMXIV

A DEBRECENI EGYETEM KLASSZIKA-FILOLÓGIAI ÉS
ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA

A kiadvány az OTKA 104789 K sz. pályázat támogatásával készült.

A borítón: 14. sz.-i itáliai mester: *Az erények kertje*
(Biblioteca Apostolica Vaticana)

ISSN 2064-9754
ISBN 978-963-473-755-1

Kiadja a DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
A kiadásért felelős: Dr. Forisek Péter
tanszékvezető egyetemi docens

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOMJEGYZÉK

BEKÖSZÖNTŐ	7
ADAMIK BÉLA: A számítógépes latin dialektológia műhelyéből: az esetrendszer átalakulásának területi különbségei a feliratos anyag tükrében	9
CSÍZY KATALIN: A <i>humanitas</i> -eszme problematikájának megközelítésmódjai	32
FEHÉR BENCE: Erkölcsi fogalmak a római provinciális sírköltészetben	43
GESZTELYI TAMÁS: Tellus-szertartás Statiusnál (Thebais 8, 296–341)	57
HAMVAS ENDRE ÁDÁM: Az igazságosság meghatározásának problémái: hogyan mutathatnak utat a klasszikus elméletek a modern etikai diskurzusban?	65
HAVAS LÁSZLÓ: A mindennapi élet zűrzavarától az erények útján a lélek halhatatlanságáig (Cicero levelezése alapján – Kr. e. 46–45)	85
LÁZÁR ISTVÁN DÁVID: Protestánsok és törökök a magyar hitviták irodalmában	101
MÓRÉ TÜNDE: Az utazás laudatív ábrázolása Forgách Mihály wittenbergi beszédében	111
NAGY LEVENTE: Hercules és Iuppiter, Krisztus és Konstantin. A szentendrei ókeresztény ládikaveret ikonográfiai programja	124

PAP LEVENTE: Cicero politikai és államideálja, illetve annak torzképe a Piso elleni beszédben	141
PÓSÁN LÁSZLÓ: Vallási türelem a katolikus világ keleti peremén	153
SÖRÖS ERZSÉBET BORBÁLA: Batthyány Orbán bűnhődése Verancsics Antal <i>Elogium Urbani Bathiani</i> -jában	168
SZABADI ISTVÁN: Nagy Konstantin és a világi autoritás a reformátoroknál	177
TAKÁCS LÁSZLÓ: A változás kényszere. Gondolatok a milánói edictum Nero-kori előzményeiről	185
TAKÁCS LEVENTE: Elvárások és változások a 4. századi földmérők hivatásában	194
TÓTH ORSOLYA: A római Saturnalia és hagyományainak továbbélése a keresztények körében	206
A KÖTET SZERZŐI	218

**A SZÁMÍTÓGÉPES LATIN
DIALEKTOLÓGIA MŰHELYÉBŐL:
AZ ESETRENDSZER ÁTALAKULÁSÁNAK TERÜLETI
KÜLÖNBSEGEI A FELIRATOS ANYAG TÜKRÉBEN***

ADAMIK BÉLA

Összefoglalás

Jelen tanulmány a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisában rögzített névszói morfoszintaktikai, s azon belül is elsősorban az esetrendszer átépülésére vonatkozó adatok elemzésével foglalkozik azzal a céllal, hogy feltárja az egyes adattípusok belső megoszlásainak esetleges területi különbségeit. A Herman József által kidolgozott módszertannal végrehajtott vizsgálat kimutatja, hogy a kiválasztott római provinciák (Moesia Inferior, Moesia Superior, Dalmatia, Venetia–Histria és Gallia Narbonensis) szignifikáns területi és időbeli különbségeket mutatnak az esetrendszer fejlődésében. A kései szakaszukat tekintve Gallia Narbonensis és Venetia–Histria dialektológiailag egy olyan övezetbe sorolható, ahol a klasszikus nyelvváltozat öt esetéhez képest már csak két eset létezett, mégpedig az ófrancia és óprovanszál típus szerint. Dalmatiában viszont a balkáni típusú kétesetes névszóragozás előzménye mutatható ki. Moesia Inferiorban és Superiorban egy háromesetes rendszer alakult ki, de a késői feliratos anyag csekély volta miatt nem állapítható meg, hogy e két szomszédos terület milyen irányba fejlődött volna tovább: a Gallia Narbonensis-i és Venetia–Histria-i fejlődés által megtestesített galliai típus, avagy a Dalmatiai alakulás által képviselt balkáni típus irányába.

* Jelen tanulmány Adamik (2014) magyarra átdolgozott változata, mely a "Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 3. szakasz" című, K 108399 ny. sz. OTKA-projekt keretében készült.

Bevezetés

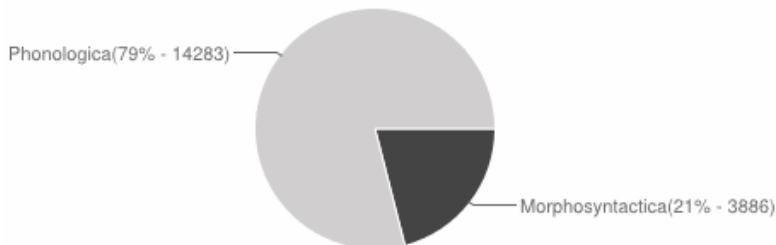
Herman József szerint a latin feliratokon adatható morfoszintaktikai jelenségek a fonológiai háttérűeknél kevésbé alkalmasak dialektológiai irányú statisztikai vizsgálatok végrehajtására (Herman 2000: 126). Herman implicit lemondása a morfoszintaktikai háttérű adatok vizsgálatáról ugyanakkor világosan nem elméleti alapon, hanem praktikus megfontolásokon nyugszik. A feliratokról kinyerhető (a klasszikus normához képest hibaként definiálható) adatok nagy többsége ugyanis fonológiai háttérű változást jelenít meg. Mivel a Herman-féle dialektológiai célzatú statisztikai vizsgálatokhoz relatíve nagy mennyiségű adatra van szükség, érthető Hermannál a fonológiai kutatások előnyben részesítése a morfoszintaktikai vizsgálatok kárára.

A feliratokról kigyűjthető, morfoszintaktikai változások okozta 'hibák' viszonylag alacsony aránya nyilvánvaló a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisában rögzített adatok tükrében is. Ha kirekesztjük a nem nyelvi, azaz a technikai háttérű hibák¹ adatlapjait a vizsgálatból, és csak a fonológiai és a morfoszintaktikai hibák² adatlapjainak az általános megoszlását vesszük tekintetbe az Adatbázisban, akkor a következő diagram-képet kapjuk.³

¹ Címkejük az Adatbázisban: *Errores non grammatici* (vö.: <http://lldb.elte.hu/>); az Adatbázis bemutatóját l. Adamik (2010).

² Az 1–3 diagramon csak azokat az adatlapokat vesszük figyelembe, amelyeknek nincsen alternatív kódjuk (azaz kizárjuk a másképp is értelmezhető adatlapokat). Az adat meghatározásához és az adatokat rögzítő adatlap rovatainak leírásához l.: http://lldb.elte.hu/admin/doc_guidelines.php

³ A tanulmányban közölt diagramokat az Adatbázis keresőelemére telepített diagram-ábrázoló modul segítségével hoztuk létre (a 2012.12.30-i állapot szerint).

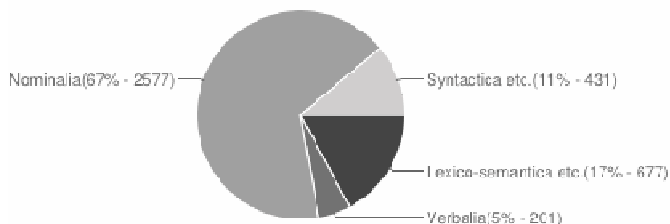

1. diagram: a fonológiai és morfoszintaktikai hibák általános megoszlása

Az első diagram világosan mutatja, hogy az Adatbázisban rögzített hibák nagy többsége, 79%-a valóban fonológiai jellegű (14283 = 79%), és a morfoszintaktikai hibák a maguk 21%-ával szemmel látható kisebbségben vannak (3886 = 21%). Ez a 21%-os arány ugyanakkor érzékelhetően magasabb, mint a Herman vonatkozó vizsgálatában figyelmen kívül hagyott morfoszintaktikai hibák 12%-os részesedése.⁴ Bár ez a különbség (21% vs. 12%) nem tűnhet túl jelentősnek, mégis felbátoríthatja a kutatót arra, hogy megvizsgálja: ez a 21%-os viszonylagos kisebbség önmagán belül tartalmaz-e elegendő adatot egy dialektológiai célzatú statisztikai vizsgálatához? Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, a tágabb értelemben vett morfoszintaktikai adatok további, belső elemzésére van szükség, tekintet nélkül területi és időbeli megoszlásukra.

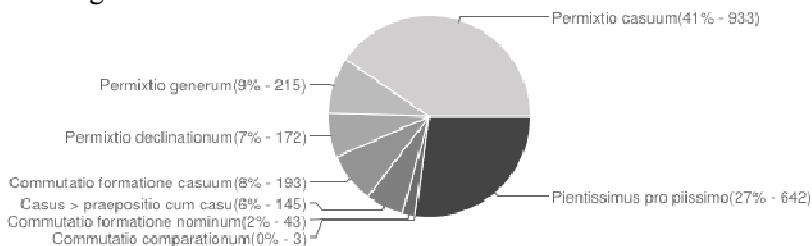
⁴ Vö. Herman (2000) 129–133 diagramjait, amelyeket újraközöl értelmező táblázatokkal Adamik (2012) 103–104; Herman vizsgálatában összesen 869 (= 88%) fonológiai adat szerepelt (beleértve az AE~E keverést is), és 123 (= 12%) morfoszintaktikai jelenség (ez utóbbiaknak csak a pusztá számadatát közölte kontraszt gyanánt).

ADAMIK BÉLA

2. diagram: a tágabb értelemben vett morfoszintaktikai adatok megoszlása

Ha megnézzük a második diagramon a tágabb értelemben vett morfoszintaktikai adatok (összesen 3886 adatlap) belső megoszlását, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy relatív magas adatszámú (67% = 2577 tétel) révén elsősorban a (a diagramon és az Adatbázisban *Nominalia*-nak címzett) névszói morfoszintaxis lehet egy ilyen statisztikai vizsgálat tárgya: így a továbbiakban ennek belső megoszlásával foglalkozunk.

3. diagram: a névszói morfoszintaktikai adatok megoszlása

A harmadik diagramból világossá válik, hogy a névszói morfoszintaxis változásait rögzítő adatok többsége a névszóragozási, deklinációs rendszer átalakulásához kapcsolható (71% = 1658). Tételeken ide tartoznak az esetkeverések (*Permixtio casuum*: 41% = 933), a nemek keverése (*Permixtio generum*: 9% = 215), a deklinációs osztályok keverése (*Permixtio declinationum*: 7% = 172), esetvéggződés innovációi (*Commutatio formatione casuum*: 8% = 193) és az előljárós szerkezetek klasszikus normáktól elütő használata a pusztán esetek helyett (*Causus > praepositio cum casu*: 6% = 145; beleértve néhány

fordított, hiperkorrekt esetet is). Ha eltekintünk a névszóképzés tisztán morfológiai hátterű változásainak ritka eseteitől (*Commutatio formatione nominum*: 2% = 42), a melléknévfokozás átépülésének izolált példáitól (*Commutatio comparationum*: 0% = 3) és főleg a *pius* melléknév lényegében lexikalizálódott felsőfokának, azaz a (*piissimus* helyetti) *pientissimus* alaknak a számtalan esetétől (*Pientissimus pro piissimo*: 27% = 642), egyértelművé válik, hogy az esetrendszer változásainak vizsgálata kecsegtet a legnagyobb eredménnyel (*Permixtio casuum*: 41% = 933 adatlap).

Ezért inentől kezdve csak az esetkeveréseket (41% = 933) és az előljárós szerkezetek klasszikus normáktól elütő használatának eseteit (6% = 145) tárgyaljuk: ezek együttes 47%-os aránya, 1078 tételes mennyisége tűnik ugyanis további dialektológiai célzatú statisztikai vizsgálataink számára ígéretes területnek.

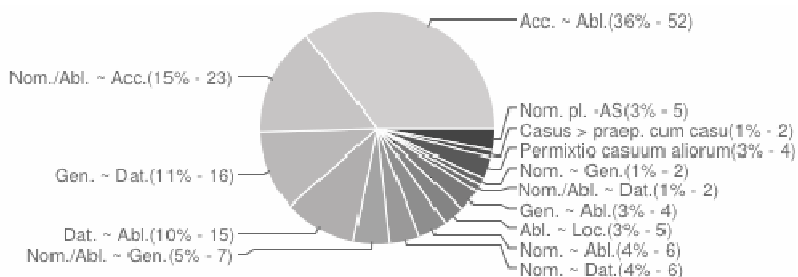
Az esetkeverésekre vonatkozó elemzéseink során azok mindenféle típusát tekintetbe vesszük, de figyelmünk elsősorban az accusativus és ablativus, a genitivus és a dativus, valamint a nominativus és accusativus felcserélésének eseteire fog irányulni. Ezeknek az eseteknek az egybeolvadása hozta létre ugyanis a vulgáris latin esetrendszer területileg eltérő változatait, amelyekben a klasszikus ötesetes ragozásból két- vagy háromesetes névszóragozás jött létre. (vö. Herman 2003: 45. skk.) A vizsgálatba bevonjuk az első deklinációs többes számú nominativusi (*-ae* helyetti) *-as* végződés elszórt eseteit is (18 tétel), inkább csak a teljesség kedvéért, hiszen a „Galliai helyzet világosan mutatja, hogy az *-as* végű nominativus megjelenése pusztán formai, morfológiai jelenség és nem a nominativus és az accusativus közötti funkcionális keverésből származik.” (vö. Herman 2003: 49) Az előljárós szerkezetek klasszikus normáktól elütő használatának eseteit pedig azért vesszük tekintetbe, mert az ilyen esetek halmozódása utalhat az esetrendszer leépülésére, hiszen végeredményben az újlatin/román nyelvterületen, bizonyos mértékig a mai román/oláh nyelv kivételével, a prepozíciós szerkezetek váltották fel az esetek használatát. (vö. Herman 2003: 52. sk.)

A kiválasztott provinciák, Moesia Inferior, Moesia Superior, Dalmatia, Venetia–Histria és Gallia Narbonensis területét két időszakot tekintve vesszük görcső alá. 1. kora császárkor, azaz a Kr. u. 1–3. évszázad feliratos anyaga, és 2. késő császárkor, azaz a 4. századtól

induló periódus, amelyik az adott terület történetétől és feliratos anyagának adatoltságától függően az 5. vagy a 6., esetleg a 7., sőt néha a 8. századig is tart.

1.1. Korai Moesia Inferior

Az első elemzendő provincia Moesia Inferior.⁵ A terület korai anyagából kinyert adatok mennyisége elegendő (149 = 100%) nyelvészeti következtetések levonásához. A vonatkozó adatok megoszlását a következő diagram ábrázolja:⁶

4. diagram: Korai Moesia Inferior (1–3. sz.)

⁵ E provincia adatait nagyrészt Jekl Ágnes (és részben Zalán Sára) rögzítette a következő gyűjteményekből: IScM, ILBulg, Conrad, IIFDR és IBulgarien (A korpuszrövidítések feloldását lásd az Adatbázisban pl. a Kereső modulban, a bibliográfia elemnél, a cím választásánál; az Adatbázis korpuszrövidítései néhány kivételtől eltekintve megegyeznek az EDCS epigráfiai adatbázis rövidítéseivel, vö. <http://www.manfredclauss.de/abkuerz.html>).

⁶ Az adatszám maximalizálása érdekében a pusztán morfoszintaktikai kódú lapok mellett a kettős kódolású lapokat is bevontuk a vizsgálatba, tehát amelyeknél az egyik kód morfoszintaktikai, míg a másik pl. fonológiai jellegű (akármilyen sorrendben). Tí. az olyan alakok mint a *comitis* helyetti *comiti*, a *comitem* helyetti *comite* és a *vitam* helyetti *vita* stb. nem csak morfoszintaktikai, hanem fonológiai változások eredményének is betudhatók, mégpedig egymástól nem megkülönböztethető, nem elválasztható módon. Hasonlóképpen azokat az adatlapokat is figyelembe vettük – fő kódjuk szerint –, ahol az alternatív kód is morfoszintaktikai: pl. egy VIXIT ANNIS ... MENSES ... típusú adat (amely állhat *vixit annos ... menses* vagy *vixit annis ... mensibus* helyett is) kódja nom./acc. pro abl., alternatív kódja dat./abl. pro acc. (vö. pl. LLDB-19973).

A negyedik diagram⁷ megoszlási mintázatából levonhatjuk a következtetést, hogy a korai Moesia Inferiorban az accusativus és ablativus keverése volt a leggyakoribb (36% = 52 adat),⁸ ezt követte az első deklinációs (írásképileg egybeeső) nominativus-ablativus és az accusativus felcserélése (15% = 23 tétel),⁹ valamint a genitivus meg a dativus keverése (11% = 16 adat).¹⁰ Említésre érdemes még a harmadik deklinációs dativus és ablativus felcserélése (10% = 15 tétel).¹¹ A többi keveréstípus elemzésétől eltekintünk, lévén tíznél kevesebb előfordulással relatíve ritkák és ezért irrelevánsak egy gyakorisági vizsgálatban.¹²

⁷ A 4–13. diagramok jegyzetekben közölt háttéradataira vonatkozólag a következő rendszert használjuk: a tárgyalt esetkeverés összesített száma után megadjuk minden egyes altípus előfordulási számát, az adatbázisbeli kódjuk szerint (pl. 2 Acc. ~ Abl = 1 acc. pro abl. + 1 abl. pro acc. stb.), és mindegyik altípusra az első említésénél egy szemléltető példát is adunk.

⁸ 52 Acc. ~ Abl = 32 acc. pro abl. (alternatív kódja -0 > -m, pl. LLDB-934: PRO SALVTEM = *pro salute*, IScM 1, 344, 4, Kr. u. 202) + 7 nom./acc. pro abl. (pl. LLDB-19570: PR[O] NEPOTES = *pro nepotibus*, ILBulg 426, 2, Kr. u. 17–200) + 7 dat./abl. pro acc. (pl. LLDB-8547: PER| VALERIO = *per Valerium*, IScM 5, 66, 5-7, Kr. u. 178) + 6 abl. pro acc. (alternatív kódja -m > -0, pl. LLDB-11200: OP PI|ETATE = *ob pietatem*, IScM 5, 189, 8-9, Kr. u. 101–150).

⁹ 23 Nom./Abl. ~ Acc = 23 nom./abl. pro acc. (alternatív kódja -m > -0, pl. LLDB-2010: ARA| POSVIT = *aram posuit*, IScM 1, 373, 13, Kr. u. 157).

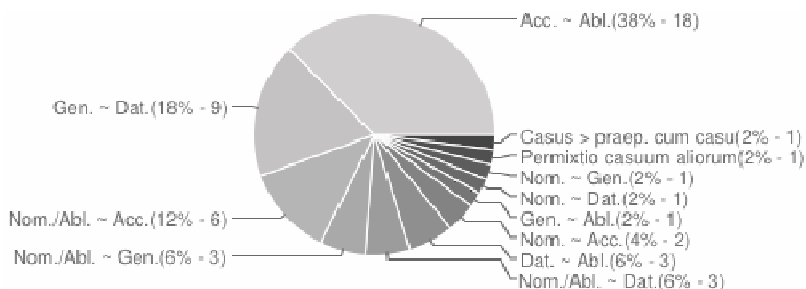
¹⁰ 16 Gen. ~ Dat. = 10 dat./abl. pro gen. (pl. LLDB-10607: PRO [S]AL[VT]E IMP ()| ANTONINO = *pro salute imperatoris () Antonini*, IScM 5, 13, 4, Kr. u. 138–161) + 6 dat. pro gen. (alternatív kódja -s > -0, pl. LLDB-1151: DIS MANIBVS | C IVLI () CEL[E]IRI VETER = *Dis Manibus Gai Iulii () Celeris veterani*, ILBulg 56, 1-4, Kr. u. 101–150).

¹¹ 15 Dat. ~ Abl. = 4 abl. -e > I (alternatív kódja e > I, pl. LLDB-6867: PRO SALVTI = *pro salute*, IScM 5, 23, 3, Kr. u. 161–169) + 10 dat. -ī > E (alternatív kódja i: > E, pl. LLDB-4009: BENE| MERENTE () POSVIT = *bene merenti () posuit*, IScM 2, 346, 7-8, Kr. u. 201–300) + 1 abl. -ī > E (alternatív kódja i: > E, pl. LLDB-4569: PRAESIDE () [CO]NSVLARE = *praeside () consulari*, IScM 3, 97, 4-5, Kr. u. 169–175).

¹² 7 Nom./Abl. ~ Gen. = 7 nom./abl. pro gen. (pl. LLDB-7272: VET|RANVS ALA = *veteranus alae*, IScM 5, 23, 8, Kr. u. 161–169; 6 Nom. ~ Dat. = 2 dat. pro nom. (LLDB-4882: CAESAR () [RE]STITVTORI = *Caesar () restitutor*, IScM 3, 96, 12, Kr. u. 274) + 4 nom. pro dat. (LLDB-11113: ASCLEPIO ET YGIA| = *Asclepio et Hygiae*, IScM 5, 239, 1, Kr. u. 151–200); 6 Nom. ~ Abl. = 5 nom. pro abl. (pl. LLDB-670: CVRA AGEN|TIBVS MAG CLA GAI|VS = *curam agentibus magistris Claudio Gaio*, IScM 1, 326, 8-9, Kr. u. 149) + 1 abl. pro nom. (alternatív kódja -s > -

1.2. Késői Moesia Inferior

A késői Moesia Inferior területéről felvett adatok mennyisége a (149 tételes) korainak mintegy csak harmadát teszik ki, de még épp elegendő alapot nyújtanak óvatos, de releváns következtetések levonására (49 adat = 100%). A vonatkozó adatok megoszlását a következő diagram ábrázolja:

5. diagram: Késői Moesia Inferior (4–6. sz.)

Az ötödik diagram megoszlási mintázatából látható, hogy e provincia késői szakaszában is az accusativus és ablativus keverése volt

0, c.f. LLDB-19765: MARCEALE () POSVIT = *Martialis () posuit*, ILBulg 199, 1, Kr. u. 201–300); 5 Abl. ~ Loc. = 5 loc. pro abl. (pl. LLDB-11197: DOMO OESCI = *domo Oesco*, IScM 5, 188, 4, Kr. u. 106-162); 4 Gen. ~ Abl. = 1 abl. pro gen. (c.f. LLDB-11143: VERI AVRELII CAESARE = *Veri Aurelii Caesaris*, IScM 5, 13, 5, Kr. u. 138–161) + 3 gen. pro abl. (pl. LLDB-11286: CAIO [AL]EXANDRI = *Caio Alexandro*, IScM 5, 233, 9-10, Kr. u. 178); 2 Nom./Abl. ~ Dat. = 2 nom./abl. pro dat. (pl. LLDB-1217: DO|MINA () PVER () D D = *dominae () puer () donum dedit*, ILBulg 362, 1-2, Kr. u. 131–300); 2 Nom. ~ Gen. = 2 nom. pro gen. (pl. LLDB-1277: PRO SALVTE IMP M ANT GORDIANVS = *pro salute imperatoris M. Antonii Gordiani*, IScM 1, 347, 6-8, Kr. u. 238); 4 commutatio vel permixtio casuum aliorum (pl. LLDB-19424: MEMORIAM| [C]AVSAM POSVIT = *memoriae causa posuit*, Conrad 525, 5 Kr. u. 251–300); 2 Casus > praep. cum casu = 2 casus sine praep. > praep. (pl. LLDB-19697: EXS| VISV = *visu*, ILBulg 270, 4-5, Kr. u. 101–250); A többes számú nominativusi *-as* végződés ötször fordul elő, így nem lehet teljesen elszigeteltnek tekinteni: 5 nom. pl. *-as* pro *-ae* (pl. LLDB-19763: FIL[I]VS ATQV [FI]LIAS MEAS| () POSVERVNT = *filius atque filiae meae () posuerunt*, ILBulg 170, 7-8, Kr. u. 131–170).

a leggyakoribb (38% = 18 tétel).¹³ Második leggyakoribb jelenség a genitivus és a dativus felcserélése lett (18% = 9 adat), amelyet az első deklinációs nominativus-ablativus és az accusativus keverése követ a harmadik helyen (12% = 6 tétel).¹⁴ A többi keveréstípus elemzésétől itt is eltekintünk, ötnél kevesebb előfordulással ugyanis ezek relatíve ritkák és ezért irrelevánsak egy gyakorisági vizsgálatban.¹⁵

Összességében, Moesia Inferior korai és kései adatprofilja között szemmel látható különbségek, arányeltolódások fedezhetők fel. Az accusativus és ablativus keverésének korai dominanciája a kései korszakban kissé megerősödött (36% > 38%), az első deklinációs nominativus-ablativus és az accusativus keverésének aránya kissé visszaszorult (15% > 12%), a genitivus és a dativus felcserélése viszont gyakoribb lett (11% > 18%).

2.1. Korai Moesia Superior

A második vizsgálatba vont provincia, Moesia Superior,¹⁶ Moesia Inferior nyugati szomszédja. A korai Moesia Superior területéről felvett adatok száma a korai Moesia Inferiorban rögzítettekének (149 tétel) körülbelül a harmadát teszi ki, de még (51 tétellel = 100%) épp elegendő mennyiségű óvatos, de releváns konklúziók levonására. A vonatkozó adatok megoszlását a következő diagram ábrázolja:

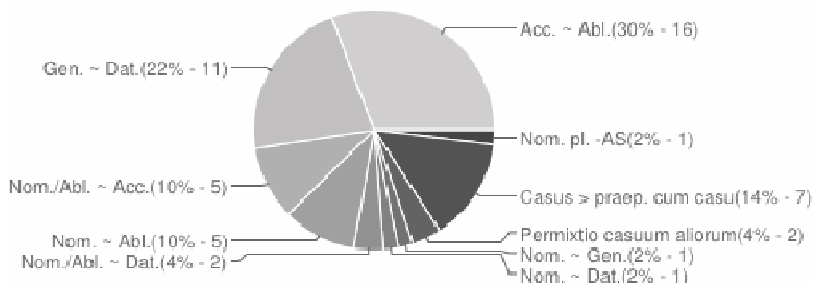
¹³ 18 Acc. ~ Abl. = 3 abl. pro acc. + 2 nom./acc. pro abl. + 3 dat./abl. pro acc. + 10 acc. pro abl.

¹⁴ 9 Gen. ~ Dat. = 1 gen. pro dat. + 5 dat./abl. pro gen. + 3 dat. pro gen.; 6 Nom./Abl. ~ Acc. = 6 nom./abl. pro acc.

¹⁵ 3 Nom./Abl. ~ Gen. = 3 nom./abl. pro gen.; 3 Nom./Abl. ~ Dat. = 3 nom./abl. pro dat.; 3 Dat. ~ Abl. = 2 dat. -ī > E + 1 abl. -e > I; 2 Nom. ~ Acc. = 2 acc. pro nom. (pl. LLDB-20702: PVSVVIT VN (I) CVNIVGEN SVA = *posuit hunc (I) coniunx sua*, IBulgarien 130, 5-6, Kr. u. 301–400); 1 Gen. ~ Abl. = 1 abl. pro gen.; 1 Nom. ~ Dat. = 1 dat. pro nom.; 1 Nom. ~ Gen. = 1 nom. pro. gen.; 1 commutatio vel permixtio casuum aliorum; 1 Casus > praep. cum casu = 1 casus sine praep. > praep.

¹⁶ E provincia adatait főképp Visontai Réka (és részben Zalán Sára) gyűjtötte a következő korpuszokból: IMS, AE és ILJug.

ADAMIK BÉLA

6. diagram: Korai Moesia Superior (1–3. sz.)

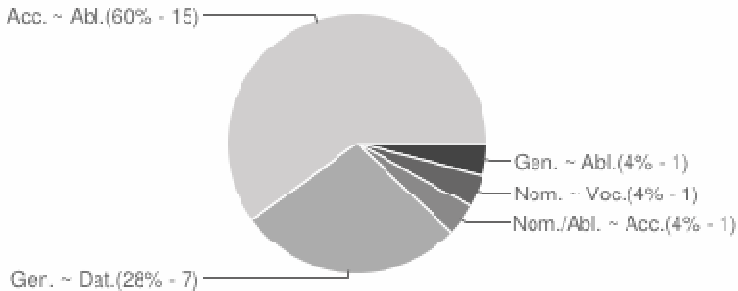
A hatodik diagram megoszlási szerkezetéből látszik, hogy itt is az accusativus és ablativus keverése volt a leggyakoribb (30% = 16 tétellel). Ezt követte a genitivus és a dativus felcserélése (22% = 11 tétellel).¹⁷ A többi keveréstípus (és az egyetlen *-as* pluralis nominativus végződés) elemzésétől itt is eltekintünk, tíznél kevesebb előfordulással ugyanis ezek relatíve ritkák és ezért irrelevánsak ebben a gyakorisági vizsgálatban.¹⁸

2.2. Késői Moesia Superior

A késői Moesia Superior feliratairól csak nagyon kevés adatot lehetett rögzíteni (25 tétel = 100%), de talán, megfelelő óvatossággal és fenntartásokkal, ezekből is lehet releváns nyelvi következtetéseket levonni. A vonatkozó adatok megoszlását a következő diagram ábrázolja:

¹⁷ 16 Acc. ~ Abl. = 3 abl. pro acc. + 3 nom./acc. pro abl. + 10 acc. pro abl.; 11 Gen. ~ Dat. = 5 gen. pro dat. + 1 dat./abl. pro gen. + 5 dat. pro gen.

¹⁸ 5 Nom./Abl. ~ Acc. = 5 nom./abl. pro acc.; 5 Nom. ~ Abl. = 5 nom. pro abl.; 2 Nom./Abl. ~ Dat. = 2 nom./abl. pro dat.; 1 Nom. ~ Dat. = 1 dat. pro nom.; 1. Nom. ~ Gen. = 1 nom. pro. gen.; 2 commutatio vel permixtio casuum aliorum; 7 Casus > praep. cum casu = 6 casus sine praep. > praep. + 1 praep. > casus sine praep. (vö. LLDB-14324: EXIERV|NT ANCONES FACIEN|DOS = *exierunt ad ancones faciendos*, AE 1973, 473, 2-4, Kr. u. 99–100); 1 nom. pl. -AS pro -ae.

7. diagram: Késői Moesia Superior (4–6. sz.)

A hetedik diagram megoszlási mintázata hasonlít a kései Moesia Inferioréhoz, de annál jóval egyszerűbb vagy inkább polarizáltabb.¹⁹ A kései Moesia Superiorban is az accusativus és ablativus keverése volt a leggyakoribb (60% = 15 tétellel), és mellette csak a genitivus és a dativus felcserélése érdemes említésre (28% = 7 adattal).²⁰ A többi keveréstípus elemzésétől itt is eltekintünk, ötnél kevesebb előfordulással ugyanis ezek viszonylag ritkák és ezért irrelevánsak ebben a gyakorisági vizsgálatban.²¹

Összességében, Moesia Superior korai és kései adatprofilja között olyan különbségek, arányeltolódások fedezhetők fel, amelyek nagyon hasonlóak a Moesia Inferiorbeliekhez. Moesia Superiorban azonban az accusativus és ablativus keverésének korai dominanciája a kései korszakban a Moesia Inferiorban tapasztaltnál is nagyobb mértékben erősödött meg (30% > 60%), és a genitivus és dativus felcserélése is markánsabb lett a kései korszakban (22 % > 28 %).

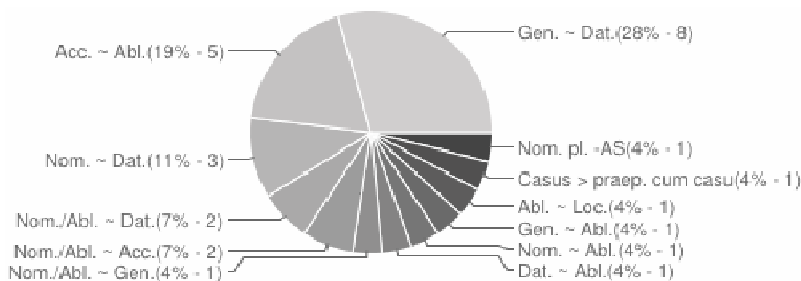
¹⁹ Az egyszerű, ill. a polarizált itt azt jelenti, hogy az esetkeverési típusok megoszlása nem véletlenszerű, hanem a vulgáris latin fejlődési tendenciák szerinti, azaz a rögzített adatok többsége a legfontosabb esetkeverési típusokba sorolható, mint pl. amilyen az accusativus és ablativus, ill. a dativus és a genitivus keverése.

²⁰ 15 Acc. ~ Abl. = 3 acc. pro abl. + 7 dat./abl. pro acc. + 4 abl. pro acc. + 1 nom./acc. pro abl.; 7 Gen. ~ Dat. = 2 dat./abl. pro gen. + 2 dat. pro gen. + 3 gen. pro dat.

²¹ 1 Nom./Abl. ~ Acc. = 1 nom./abl. pro acc.; 1 Nom. ~ Voc. = 1 nom. pro voc. (pl. LLDB-4766: FILI MEVS = *fili mi*, IMS 4, 50, 1 Kr. u. 301–600); 1 Gen. ~ Abl. = 1 abl. pro gen.

3.1. Korai Dalmatia

A harmadik bemutatásra kerülő tartomány Dalmatia.²² A korai korszak feliratairól kinyert adatok mennyisége ismét alacsony (27 adat = 100%), de megint csak alkalmasnak tűnik óvatos dialektológiai következtetések levonására. A vonatkozó adatok megoszlását a következő diagram ábrázolja:²³

8. diagram: Korai Dalmatia (1–3. sz.)

A nyolcadik diagram adatszerkezete arra enged következtetni, hogy a korai korszakban a genitivus és dativus felcserélése lehetett a leggyakoribb esetkeverés-típus (28% = 8 tétellel), ezt követte az accusativus és ablativus keverése (19% = 5 adattal).²⁴ A többi keveréstípus (és az egyetlen *-as* pluralis nominativus végződés) elemzésétől itt is eltekintünk, ötnél kevesebb előfordulással ugyanis ezek relatíve ritkák és ezért lényegtelenek ebben a gyakorlatban.²⁵

²² E provincia adatait magam rögzítettem a következő korpuszokból: ILJug és Salona (Salona-04-nek rövidíti az EDCS, lásd <http://www.manfredclaus.de/abkuerz.html>)

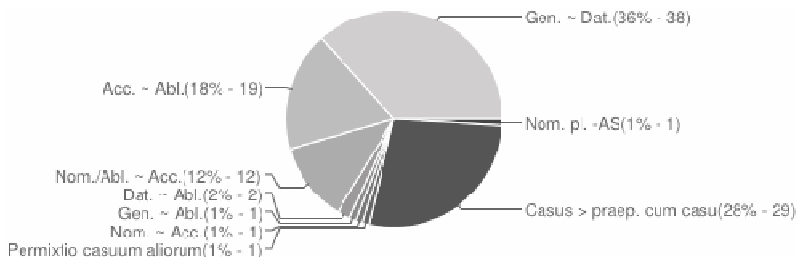
²³ E diagram sajátos megoszlási mintázatával a korai Venetia et Histria és a korai Gallia Narbonensis diagramjaihoz hasonlít, és a kis adatszám miatt, azokkal megegyezően, hipotetikusnak tekinthető, így a belőle levont óvatos konklúziók is ideiglenes jellegűek.

²⁴ 8 Gen. ~ Dat. = 1 gen. pro dat. + 7 dat. pro gen.; 5 Acc. ~ Abl. = 2 acc. pro abl. + 3 abl. pro acc.

²⁵ 3 Nom. ~ Dat. = 3 nom. pro dat.; 2 Nom./Abl. ~ Dat. = 2 nom./abl. pro dat.; 2 Nom./Abl. ~ Acc. = 2 nom./abl. pro acc.; 1 Nom./Abl. ~ Gen. = 1 nom./abl. pro

3.2. Késői Dalmatia

A tartomány korai korszakával ellentétben a kései Dalmatia területéről már elegendő adattal rendelkezünk (85 tétel = 100 %), amelyek megoszlását a következő diagram ábrázolja:

9. diagram: Késői Dalmatia (4–7. sz.)

Ha eltekintünk az előljárós szerkezetek klasszikus normáktól elűtő használatának magas arányától (28% = 29 tétel),²⁶ a maradék anyagból a következő következtetések adódnak. A kései korszakban egyértelműen a genitivus és dativus felcserélése dominált (36% = 38 adat), és az accusativus és ablativus keverése volt a második leggyakoribb hibatípus (18% = 19 tétel), amelyet a harmadik helyen az első deklinációs nominativus-ablativus és az accusativus keverése követett (12% = 12 tétel).²⁷ A többi keveréstípus (és az egyetlen *-as* pluralis nominativus végződés) elemzésétől itt is eltekintünk, ötnél

gen.; 1 Dat. ~ Abl. = 1 abl. -e > I; 1 Nom. ~ Abl. = 1 nom. pro abl.; 1 Gen. ~ Abl. = 1 gen. pro abl.; 1 Abl. ~ Loc. = abl. pro loc.; 1 Casus > praep. cum casu = 1 casus sine praep. > praep. 1 Nom. pl. -AS pro -ae.

²⁶ 29 Casus > praep. cum casu = 29 casus sine praep. > praep. A legtöbb esetben a *die* helyetti *sub die* kifejezés előfordulásairól van szó (pl. LLDB-14233: SVB DIE = *die*, ILJug 3, 2548, 1, Kr. u. 501–600), azaz a prepozíció többnyire annak az esetnek a szemantikai funkcióját erősíti, amely előtt áll; nagyon ritkák adatbázisunkban a vulgáris latin fejlődés szempontjából oly fontos adatok, amikor *ad* áll accusativusszal a dativus helyett, vagy *de* áll ablativusszal genitivus helyett (kódjuk: ad + acc. pro dat., ill. de + abl. pro gen.).

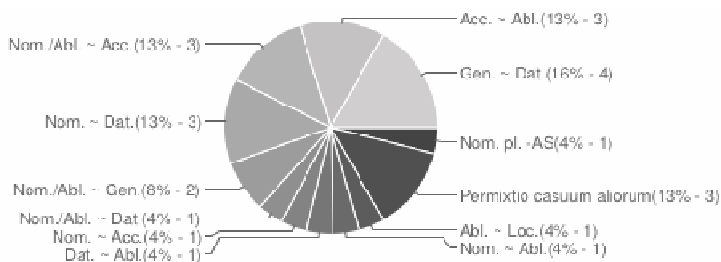
²⁷ 38 Gen. ~ Dat. = 22 dat./abl. pro gen. + 16 dat. pro gen.; 19 Acc. ~ Abl. = 2 dat./abl. pro acc. + 1 nom./acc. pro abl. + 8 abl. pro acc. + 8 acc. pro abl.; 12 Nom./Abl. ~ Acc. = 12 nom./abl. pro acc.

kevesebb előfordulással ugyanis ezek viszonylag ritka, sőt elszigetelt jelenségek, és ezért lényegtelenek ebben a gyakorisági vizsgálatban.²⁸

Összességében, Dalmatia korai és kései adatprofilja között is különbségek fedezhetők fel. A megoszlási mintázatok itt is eltolódtak a két korszak között, amennyiben a kései korszakban a genitivus és dativus felcserélésének dominanciája markánsabb lett (28% > 36%), míg az accusativus és ablativus keverése, minimális csökkenéssel, megőrizte második helyét (19% > 18%), továbbá az első deklinációs nominativus-ablativus és az accusativus keverése előlépett a harmadik helyre (E 7% > 12%).

4.1. Korai Venetia-Histria

A negyedik elemzendő provincia Venetia-Histria.²⁹ A korai korszak feliratairól kinyert adatok száma itt is csekély (24 tétellel = 100%), épp csak elegendő az óvatos, de talán releváns következtések levonására. A korai adatok megoszlási mintázatát a következő ábra mutatja:³⁰

10. diagram: Korai Venetia-Histria (1–3. sz.)

²⁸ 2 Dat. ~ Abl. = 2 abl. -e > I; 1 Gen. ~ Abl. = 1 abl. pro gen.; 1 Nom. ~ Acc. = 1 nom. pro acc.; 1 commutatio vel permixtio casuum aliorum; 1 Nom. pl. -AS pro -ae.

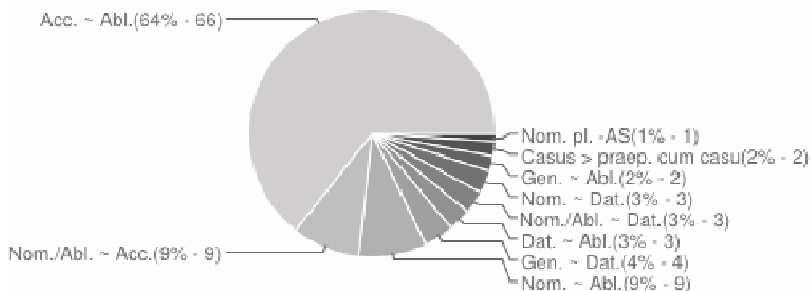
²⁹ E provincia adatait Zimonyi Ákos rögzítette a következő gyűjteményekből: InscrAqu, InscrIt, CIL, Pais, AE, és IEAquil.

³⁰ E diagram sajátos megoszlási mintázatával a korai Dalmatia és a korai Gallia Narbonensis diagramjaihoz hasonlít, és a kis adatszám miatt, azokkal megegyezően, hipotetikusnak tekinthető, így a belőle levont óvatos konklúziók is ideiglenes jellegűek.

Amennyire az egyes keveréstípusok alacsony számából erre egyáltalán következtethetünk, úgy tűnik, hogy a genitivus és dativus felcserélése lehet a leggyakoribb (16% = 4 adattal), továbbá az accusativus és ablativus keverése, együtt az első deklinációs nominativus-ablativus és az accusativus keverésével és a nominativus és a dativus felcserélésével (mindhárom jelenség 13% = 3 adattal) lehetett a második leggyakoribb keveréstípus.³¹ A többi keveréstípus (és az egyetlen *-as* pluralis nominativus végződés) elemzésétől itt is eltekintünk, háromnál kevesebb előfordulással ugyanis ezek valóban ritka, sőt elszigetelt jelenségeknek nyilváníthatók, és ezért figyelmen kívül hagyhatók.³²

4.2. Kései Venetia-Histria

A korai korszakkal szemben a kései Venetia-Histria feliratairól már elegendő számú adatot sikerült rögzíteni (102 tétel = 100%), amelyek határozott következtetések levonását is lehetővé teszik. A kései periódus megoszlási mintázatát a következő diagram mutatja:

11. diagram: Kései Venetia-Histria (4–8. sz.)

³¹ 4 Gen. ~ Dat. = 2 dat. pro gen. + 1 dat./abl. pro gen. + 1 gen. pro dat.; 3 Acc. ~ Abl. = 3 nom./acc. pro abl.; 3 Nom./Abl. ~ Acc. = 3 nom./abl. pro acc.; 3 Nom. ~ Dat. = 2 nom. pro dat. + 1 dat. pro nom.

³² 2 Nom./Abl. ~ Gen. = 2 nom./abl. pro gen.; 1 Nom./Abl. ~ Dat. = 1 nom./abl. pro dat.; 1 Nom. ~ Acc. = 1 acc. pro nom.; 1 Dat. ~ Abl. = 1 abl. $\bar{i} > E$; 1 Nom. ~ Abl. = 1 nom. pro abl.; 1 Abl. ~ Loc. = 1 abl. pro loc.; 3 commutatio vel permixtio casuum aliorum; 1 nom. pl. -AS pro -ae.

A tizenegyedik diagram megoszlási mintázatából, amely egyébként jóval egyszerűbb és polarizáltabb, mint a korai provinciáé, világosan látható, hogy az accusativus és ablativus keverése szinte egyeduralkodó volt (64% = 66 adattal). Messze elmaradva következett utána az első deklinációs nominativus-ablativus és accusativus keverése (9% = 9 tétellel).³³ A többi keveréstípus elemzésétől itt is eltekintünk, kilencnél kevesebb előfordulással ugyanis ezek ritka jelenségekként figyelmen kívül hagyhatók.³⁴

Összességében, Venetia-Histria korai és kései adatprofilja között is különbségek fedezhetők fel. A megoszlási mintázatok itt is eltolódtak a két korszak között, amennyiben a kései korszakban az accusativus és ablativus keverésének gyakorisága extrém mértékben megnőtt (13% > 64%), a genitivus és dativus felcserélése pedig nagymértékben visszaszorult (16 % > 4 %).

5.1. Korai Gallia Narbonensis

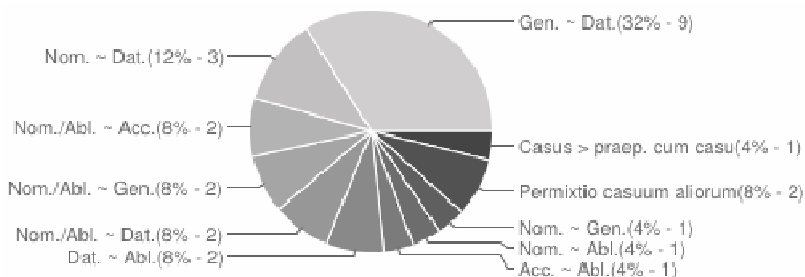
Az ötödik és egyben az utolsó tekintetbe vett tartomány Gallia Narbonensis.³⁵ A korai korszak feliratairól kinyert adatok száma itt is csekély (26 tétellel = 100%), épp csak elegendő az óvatos, de talán releváns következtetések levonására. A korai adatok megoszlási mintázatát a következő ábra mutatja.³⁶

³³ 66 Acc. ~ Abl. = 34 abl. pro acc. + 13 nom./acc. pro abl. + 1 dat./abl. pro acc. + 18 acc. pro abl.; 9 Nom./Abl. ~ Acc. = 9 nom./abl. pro acc.; 9 Nom. ~ Abl. = 7 abl. pro nom. + 1 dat./abl. pro nom. (pl. LLDB-21166: OB[II]T IVLIANO = *obit Iulianus*, InscrIt 10, 2, 157, 1, Kr. u. 590–900) + 1 nom. pro abl.

³⁴ 4 Gen. ~ Dat. = 3 dat./abl. pro gen. + 1 dat. pro gen.; 3 Dat. ~ Abl. = 1 abl. -e > I + 2 dat. -i > E; 3 Nom./Abl. ~ dat. = 3 nom./abl. pro dat.; 3 Nom. ~ Dat. = 2 nom. pro dat. + 1 dat. pro nom.; 2 Gen. ~ Abl. = 2 gen. pro abl.; 2 Casus > praep. cum casu = 2 casus sine praep. > praep.; 1 nom. pl. -AS pro -ae.

³⁵ E provincia adatait Ötvös Zsuzsanna rögzítette a következő gyűjteményekből: ILN, RICG, ICalvet, INimes, ILHSavoie és RISch.

³⁶ E diagram sajátos megoszlási mintázatával a korai Dalmatia és a korai Venetia-Histria diagramjaihoz hasonlít, és a kis adatszám miatt, azokkal megegyezően, hipotetikusnak tekinthető, így a belőle levont óvatos konklúziók is ideiglenes jellegűek.

12. diagram: Korai Gallia Narbonensis (1–3. sz.)

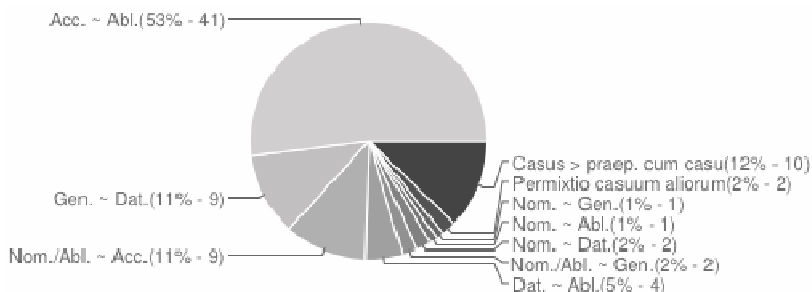
Amennyire az egyes keveréstípusok alacsony számából erre egyáltalán következtethetünk, úgy tűnik, hogy a korai korszakban a genitivus és dativus felcserélése lehetett a leggyakoribb (32% = 9 adattal).³⁷ Minden más keveréstípus annyira ritka, hogy elemzésüktől itt eltekintünk.³⁸

5.2. Kései Gallia Narbonensis

A korai korszakkal szemben a kései Narbonensis feliratairól már elegendő számú adatot sikerült rögzíteni (81 tétel = 100%), amelyek határozott dialektológiai következtetések levonását is lehetővé teszik. A kései periódus megoszlási mintázatát a következő diagram mutatja:

³⁷ 9 Gen. ~ Dat. = 1 dat./abl. pro gen. + 2 gen. pro dat. + 6 dat. pro gen.

³⁸ 3 Nom. ~ Dat. = 3 nom. pro dat.; 2 Nom./Abl. ~ Acc. = 2 nom./abl. pro acc.; 2 Nom./Abl. ~ Gen. = 2 nom./abl. pro gen.; 2 Nom./Abl. ~ Dat. = 2 nom./abl. pro dat.; 2 Dat. ~ Abl. = 1 dat. -ī > E + 1 abl. -ī > E; 1 Acc. ~ Abl. = 1 abl. pro acc.; 1 Nom. ~ Abl. = 1 nom. pro abl.; 1 Nom. ~ Gen. = 1 nom. pro. gen.; 2 commutatio vel permixtio casuum aliorum; 1 Casus > praep. cum casu = 1 casus sine praep. > praep.; többes számú -as nominativus végződésre nincsen példa.

13. diagram: Kései Gallia Narbonensis (4–8. sz.)

A tizenharmadik diagram megoszlási mintázatából, amely egyébként jóval egyszerűbb és polarizáltabb, mint a korai Narbonensisé, világosan látható, hogy a kései korszakban az accusativus és ablativus keverése domináns volt (53% = 41 adattal).³⁹ Ha eltekintünk az előjárós szerkezetek klasszikus normáktól elütő használatának viszonylag magas arányától (12% = 10 adat),⁴⁰ akkor második leggyakoribb jelenségnek nyilvánítható a genitivus és dativus keverése, valamint az első deklinációs nominativus-ablativus és accusativus felcserélése (11% = 9 tétellel).⁴¹ A többi keveréstípus elemzésétől itt is eltekintünk, kilencnél kevesebb előfordulással ugyanis ezek viszonylag ritkáknak és ezért irrelevánsaknak nyilváníthatók ebben a vizsgálatban.⁴²

Összességében, Gallia Narbonensis korai és kései adatprofilja között is különbségek fedezhetők fel. A megoszlási mintázatok itt is jelentősen eltolódtak a két korszak között, amennyiben a kései korszakban az accusativus és ablativus keverésének gyakorisága extrém

³⁹ 41 Acc. ~ Abl. = 10 abl. pro acc. + 5 dat./abl. pro acc. + 1 nom./acc. pro abl. + 25 acc. pro abl.

⁴⁰ 10 Casus > praep. cum casu = 10 casus sine praep. > praep (legtöbbször a *die* helyetti *sub die* típus).

⁴¹ 9 Gen. ~ Dat. = 1 dat. pro gen. + 8 dat./abl. pro gen.; 9 Nom./Abl. ~ Acc. = 9 nom./abl. pro acc.

⁴² 4 Dat. ~ Abl. = 2 abl. -e > I + 2 abl. -ī > E; 2 Nom./Abl. ~ Gen. = 2 nom./abl. pro gen.; 2 Nom. ~ Dat. = 2 nom. pro dat.; 1 Nom. ~ Abl. = 1 nom. pro abl.; 1 Nom. ~ Gen. = 1 nom. pro. gen.; 2 commutatio vel permixtio casuum aliorum; többes számú -as nominativus végződésre nincsen példa.

mértékben megnőtt (4% > 53%), a genitivus és dativus felcserélése pedig nagymértékben visszaszorult (32% > 11%).

6. Véggövetkeztetések

Az első és legnyilvánvalóbb következtetése a fenti elemzéseknek abban fogalmazható meg, hogy a vizsgálatba vont provinciák releváns különbségeket mutatnak fel egymás között adatprofiljaik tekintetében, és a nyelvi változások nyomon követhetők mindegyik terület korai és kései fázisa között.

Ennél fontosabb azonban a következő kérdés: a latin névszóragozás, az esetrendszer átalakulásának területi különbségeiről adnak-e új információkat a fenti vizsgálatok? Ennek megválaszolásához először nézzük meg, hogy az eddigi kutatások milyen képet rajzoltak fel az esetrendszer átalakulásának területi különbségeiről. Az újlatin/román nyelvek tanúsága alapján, a vulgáris latin esetrendszernek három eltérő területi változata alakult ki:

Vulgáris latin esetrendszer	nominativus	accusativus-ablativus	dativus-genitivus
1. Gallia (ófrancia, óprovanszál)			
2. Balkán (román/oláh)			
3. Afrika (Hispánia, Itália), (többi újlatin/román nyelv)			

1. Táblázat: a vulgáris latin esetrendszer régiói

1. Az ófrancia és óprovanszál tanúbizonysága szerint tehát a kései Galliában egy olyan kétesetes ragozási rendszer alakult ki, amelyben egyetlen, az accusativusból származó függő eset és egy alanyeset, nominativus létezett.⁴³ 2. A román/oláh nyelv tanúsága szerint a kései Balkánon is egy kétesetes rendszer jött létre, viszont más alapon: itt egy dativus-genitivus áll szemben egy nominativus-accusativus esettel, amelyben feloldódott az egykori ablativus is.⁴⁴ 3. Végül létezett egy harmadik terület is, Afrika és talán Itália meg Hispánia is ide veendő, ahol a nominativus és accusativus korán összeolvadt, így ezeken a vidékeken, legalábbis bizonyos ragozási típusokban, hamar kialakulhatott az egyesetes rendszer – azaz nincsen esetragozás, mint a mai román/újlatin nyelvekben, a román/oláh nyelv említett kivételével.⁴⁵

Ebbe a képbe a fenti vizsgálataink eredményei szemmel láthatólag probléma nélkül beilleszthetők, sőt kiegészítik azt.

⁴³ Vö. Herman (2003) 51.

⁴⁴ Vö. Herman (2003) 51: vö. a román nőnemű főnevek kétesetű ragozását: *țare* (< *terrae*, dativus-genitivus) és *țară* (< *terra*, nominativus és *terram*, accusativus).

⁴⁵ Vö. Herman (2003) 51. és 48. o. (24. jegyzet).

Vulgáris latin esetrendszer	nom.	acc.-abl.	dat.-gen.	Román nyelvek
<i>Gallia Narbonensis</i> <u>Acc.~Abl. 53 %</u> Nom.~Acc. 0% Gen.~Dat. 11 % <i>Venetia - Histria</i> <u>Acc. ~ Abl. 64%</u> Nom. ~ Acc. 0% Gen. ~ Dat. 4 %				1. Gallia (ófrancia, óprovanszál)
<i>Dalmatia</i> <u>Gen. ~ Dat. 36%</u> <u>Acc. ~ Abl. 18%</u> Nom. ~ Acc. 1%				2. Balkán (Román/oláh)
<i>Moesia Inferior</i> > ? <u>Acc. ~ Abl. 38%</u> <u>Gen. ~ Dat. 18%</u> Nom. ~ Acc. 4%		<i>Moesia Superior</i> > ? <u>Acc. ~ Abl. 60%</u> <u>Gen. ~ Dat. 28%</u> Nom. ~ Acc. 0%		

2. Táblázat: a vizsgált területek beillesztése a vulgáris esetrendszer régióiba

Ha a vizsgált területeknek csak a kései korszakát tekintjük, világossá válik, hogy Gallia Narbonensis, ahol a visszaszorulóban lévő dativus-genitivus (Gen. ~ Dat. 11%) mellett – jól elkülönülve a nominativustól (Nom. ~ Acc. 0%) – egyre dominánsabbá vált a fuzionált accusativus-ablativus eset (Acc. ~ Abl. 53%), egyértelműen az első, ófrancia, óprovanszál típusba sorolható.⁴⁶ Hasonlóképpen az első típusba sorolható Venetia-Histria, ahol világosan elkülönült a nominativustól (Nom. ~ Acc. 0%) szintén egyre dominánsabb lett a fuzionált accusativus-ablativus eset (Acc. ~ Abl. 64%), a dativus-

⁴⁶ Ezzel párhuzamosan a genitivus és dativus keverése visszaszorult a kései Narbonensisben (korai 32 % > kései 11%), így nem jöhetett létre egy fuzionált dativus-genitivus eset e területen.

genitivus viszont ezzel párhuzamosan marginalizálódott (Gen. ~ Dat. 4%).⁴⁷ E két területtel ellentétben a kései Dalmatiában éppen a dativus-genitivus eset vált dominánssá (Gen. ~ Dat. 36%), a megszilárduló accusativus–ablativus mellett (Acc. ~ Abl. 18%), ugyanakkor jól elkülönülten a nominativustól (Nom. ~ Acc. 1%): ez a dalmatiai rendszer egyértelműen a balkáni kétesetes típus háromesetű előzményével azonosítható, ahol az accusativus–ablativus még nem olvadt össze a nominativusszal, de a dativus–genitivus már egyértelműen kiformalódott. Moesia Inferior és Superior tekintetében biztosra vehető, hogy a háromesetű ragozás mindkét területen kialakult. Dalmatiával ellentétben azonban ezeken a területeken az accusativus–ablativus eset volt a domináns (MInf Acc. ~ Abl. 38%, MSup 60%), ugyanakkor a dativus–genitivus eset is egyre határozottabban jelent meg (MInf Gen. ~ Dat. 18%, MSup 28%). Minthogy azonban e területekről nem áll rendelkezésünkre feliratos anyag a hetedik századból, a többi régióval szemben ezek esetében nem tudjuk meghatározni, milyen irányban fejlődtek volna tovább: a galliai típusú, avagy a balkáni típusú kétesetes ragozás irányába?⁴⁸

Ezeket az előzetes eredményeket a további adatbázis-munkálatok ugyan némileg még módosíthatják, finomíthatják, azt mindenesetre azonban már most megállapíthatjuk, hogy a Herman József által kidolgozott módszertan nem csak fonológiai, hanem névszói morfoszintaktikai vizsgálatokra is eredményesen használható.⁴⁹

⁴⁷ A dativus és genitivus keverése Venetia-Histriában még ritkább volt (4%), mint Narbonensisben (11%), így egy dativus-genitivus esetfüzítő létrejötté itt még valószínűtlenebb volt, mint amott.

⁴⁸ Tudomásom szerint az itt bemutatott eredmények újak és előzmény nélküliek az irodalomban: legalábbis Gaeng (1977), Gaeng (1984), és Galdi (2004) amúgy pótolhatatlan monográfiáiban ilyen, vagy hasonló konklúziókkal nem találkoztam.

⁴⁹ Egyúttal cáfolják Adams (2007) 7. állítását, miszerint: „of the evidence that might be called on in investigating the regional diversity of Latin, inscriptions, with their uniformity right across the Empire, are the weakest.”

Bibliográfia

Adamik B., In memoriam Herman József: A Késő latin nyelvtörténeti adattártól a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisáig, *Antik Tanulmányok* 54, 2010, 311–321. (= B. Adamik, *In memoriam József Herman: von der Late Latin Data Base bis zur Computerized Historical Linguistic Data Base of Latin Inscriptions of the Imperial Age*, *AAntHung.* 49, 2009, 11–22)

Adamik B., A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége, *Antik Tanulmányok* 56, 2012, 91–105. (= B. Adamik, In Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence, in: Fr. Biville, M.-K. Lhommé, D. Vallat, eds., *Latin vulgaire – latin tardif IX. Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Lyon, 6 – 9 septembre 2009, Lyon, 2012, 123–139)

B. Adamik, In Search of the Regional Diversification of Latin: Changes of the Declension System According to the Inscriptions, in: P. Molinelli, P. Cuzzolin, Ch. Fedriani eds., *Latin Vulgaire – Latin Tardif X: Actes du Xe colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Bergamo, 5-9 septembre 2012, Bergamo, 2014, 641–661.

J. N. Adams, *The Regional Diversification of Latin 200 BC–AD 600*, Cambridge, 2007.

P. A. Gaeng, *A Study of Nominal Inflection in Latin Inscriptions: A Morpho-Syntactic Analysis*, Chapel Hill, 1977.

P. A. Gaeng, *Collapse and Reorganization of the Latin Nominal Flexion as Reflected in Epigraphic Sources*, Potomac (Maryland), 1984.

G. Galdi, *Grammatica delle iscrizioni latine dell'Impero (province orientali). Morfosintassi nominale*, Roma, 2004.

J. Herman, Differenze territoriali nel latino parlato dell'Italia tardo-imperiale: un contributo preliminare, in: J. Herman, A. Marinetti, L. Mondin eds., *La preistoria dell'Italiano. Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica. Università Ca' Foscari di Venezia 11–13 giugno 1998*, Tübingen, 2000, 123–135.

Herman J. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*, Budapest, 2003 (= J. Herman, *Vulgar Latin*, University Park, 2000)